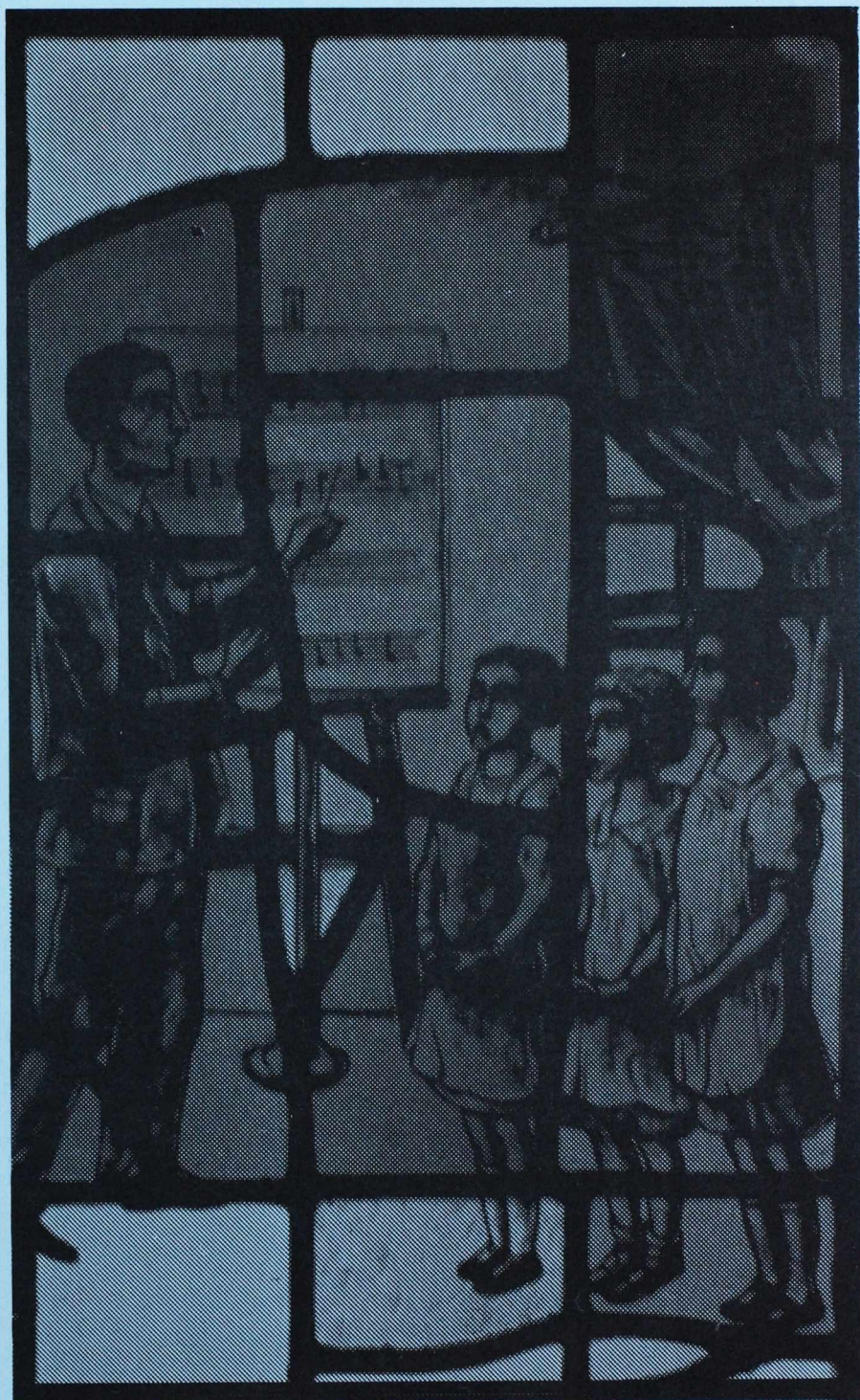

Tijdschrift voor Gregoriaans

Tijdschrift voor Gregoriaans
Verschijnt 4 keer per jaar
Jaargang 10, november 1985

Contactorgaan van de "Amici Cantus Gregoriani".
Redactie: Ger Koppenens, Jos Leenen, Silvère van Lieshout, Ton Tromp.

Redactie en administratie: Willem Prinzenstraat 43,
5701 BC Helmond
Tel.: 04920 - 45597.

Abonnement f 25,— per jaar overmaken op: AMRO-bank Helmond
Rek. nr.: 42.06.65.323. Bankgiro 10.65.135 t.n.v. H. Berkers.
Druk: Drukkerij van Stiphout bv - Helmond.

De "Amici Cantus Gregoriani" is een kring van mensen die zich verbonden weet met het Gregoriaans en door een jaarlijks terugkerende financiële bijdrage de verschijning van dit tijdschrift alsmede andere op het Gregoriaans gerichte activiteiten mogelijk maakt.
Inlichtingen op het redactieadres.

TOELICHTING BIJ DE OMSLAG

Voor de derde keer een glas-in-loodraam van de heer Lennards. Hier staat hijzelf afgebeeld met drie kinderen, een herinnering aan de onderwijsactiviteiten van de heer Lennards.

De ramen zijn gemaakt door Max Weiss (geboren in 1910), die in 1928 met Joep Nicolas meekwam naar Roermond. Als medewerker van Nicolas heeft hij duidelijk diens invloed ondergaan.

VAN DE REDAKTIE:

Dat ook in Noord – Holland het Gregoriaans wordt gezongen in de rubriek 'Uit het koor geklapt'. De heer J. Hand schrijft over de vrienden van het Gregoriaans te Wognum.

Van Noord – Holland naar België, waar de abdij van Grimbergen ligt. Vorig jaar maakte het Abdijkoor een plaat met Premonstratenzer Gregoriaans, die door Ton Tromp werd beluisterd.

Op de terugweg naar Nederland passeren we Roermond: Dr. J. Lennards gaat in een omvangrijk artikel in op de vredesgedachte in het Gregoriaans, die aan de hand van vele voorbeelden wordt verduidelijkt. Utrecht is nog steeds het centrum van Nederland. Sinds 24 augustus repeteert daar de Schola Lagal, die zangers en zangeressen oproept tot deelname. Er wordt gezongen uit het Graduale Lagal, dat wordt besproken in het laatste artikel van deze aflevering.

Tenslotte vestigen wij Uw aandacht op de zangersdagen in november, waarover bij de mededelingen meer informatie is te vinden.

UIT HET KOOR GEKLAPT

Vrienden van het Gregoriaans Wognum.

Nadat rond 1965 de vernederlandsing van de kerkzang zijn intrede deed in de liturgie raakte vrij plotseling de aloude kerkzang, het Gregoriaans, op een zijspoor. Wij werden overspoeld door nederlandse liederen, vaak geënt op oude kerkwijzen of vaderlandse liederen, of ontleend aan de protestantse kerk, met de bedoeling een 'samen zingende' kerk te vormen in een begrijpelijke taal.

Dit was een hele omschakeling, die slachtoffers heeft gekost in het legioen van de traditionele kerkzangers. Velen hebben deze inbreuk niet kunnen aanvaarden en hebben hun harp aan de wilgen gehangen.

Door dit proces werden Missen met Gregoriaanse gezangen langzamerhand een zeldzaamheid. En waar dit nog wel mogelijk was vormden de gelovigen groepen van voor – en tegenstanders.

Toch gaf dit te denken: er waren dus ook mensen die het gregoriaans bleven waarderen als oudste traditionele kerkzang. Dit overwegend heeft in Wognum een groep zangers gemeend hierop respons te geven en op gezette tijden een gregoriaanse Misviering te organiseren. Een aantal zangers uit Wognum en wijde omgeving werd in juni 1969 aangeschreven om een bijeenkomst te organiseren met als thema: Hoe kunnen wij het Gregoriaans behouden en hoe gaan we daarbij te werk?

Op deze vergadering waren 9 mensen aanwezig, waaronder – opvallend – verschillende oud-priesterstudenten. Aangezien op de seminaries het gregoriaans druk beoefend werd in het verleden, was dit een hoopvol kader om mee van start te gaan. Voorwaarde voor deelneming was een grondige kennis van het gregoriaans en een voor deze zang geschikte stem, dit ter bevordering van de homogeniteit.

Bekendheid aan dit streven werd gegeven middels de pers en de parochiebladen.

Als naam voor het koor werd gekozen: Vrienden van het gregoriaans. Besloten werd om eens per maand in een andere kerk, verspreid over West-Friesland, een eucharistieviering te verzorgen en wel op zaterdagavond, om de zangers op zondag niet aan hun parochiekoor te onttrekken. Het plan sloeg aan. Zoals het koor verspreid optrad over geheel West-Friesland, zo stroomden ook de zangers toe uit dit gebied. Weldra telde het koor plm. 40 zangers en de reacties uit de diverse parochies waren bemoedigend. Aanvankelijk repeteerde men op de dinsdagavond vooraf, maar dit bleek voor de meeste zangers een te zware belasting. Men is toen overgestapt op een repetitie, onmiddellijk vooraf aan de eucharistieviering, en dit bevalt goed.

Hierbij wordt bijzonder aandacht geschonken aan stemvorming, klankgehalte, uitspraak, tekstbegrip, adembeheersing.

Gepoogd is om middels een cursus gregoriaans jongeren aan te trekken. De deelname viel tegen en het is bij één cursus gebleven.

Door allerlei oorzaken, o.a. sterfgeval of verhuizing, is het aantal wat afgenomen; dit ligt nu tussen de 25 à 30 leden. Opvallend is dat de laatste tijd weer verscheidene nieuwe aanmeldingen binnenkomen.

In het begin van het jaar worden de diverse parochies benaderd door de secretaris met het verzoek om te mogen zingen. De leden krijgen dan een rooster van plaats en datum en worden weeks van tevoren nog opgeroepen middels een circulaire.

Het koor is zo goed als self-supporting. De leden betalen 15 gulden contributie per jaar voor de onkosten en porto's van de circulaires en de onkosten van de jaarvergadering. Het gebeurt sporadisch dat een kerk een gift aan ons overmaakt.

Het vervoer naar de diverse plaatsen wordt door de leden onderling geregeld.

Dirigent en organist genieten geen vergoeding.

Voor informatie:

J.N. Hand, dirigent,

Koppenhoeve 26, 1687 VC Wognum, tel. 02297-2721.

PLAATBESPREKING

Gregoriaans van de Norbertijnen in Grimbergen.

Het Gregoriaans Abdijkoor Grimbergen maakte vorig jaar een plaat met gezangen van Advent en Kerst. De deskundige leiding van dit koor is in handen van Gereon van Boesschoten.

De abdij van Grimbergen is een Norbertijner abdij en dat betekent dat het Gregoriaans op de plaat Premonstratenzer Gregoriaans heet. Waarom die naam met de Norbertijnen is verbonden, verklaart de koorleider op het zeer informatieve inlegvel bij de plaat.

Norbertus van Gennepe (± 1080-1134) was kanunnik te Xanten, toen hij rond 1115 besloot als boeteprediker te gaan rondtrekken. Het aantal van zijn volgelingen maakte de stichting van een klooster noodzakelijk. De plaats waar dat gebeurde was Prémontré in het bisdom Laon, ten Noord-oosten van Parijs. In die tijd -begin twaalfde eeuw- was het gebruikelijk dat elk bisdom eigen liturgische boeken had. Zo ook het bisdom Laon. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat het Premonstratenzer Gregoriaans is beïnvloed door de gezangen van het bisdom Laon.

Nét even anders

Het is zeer aan te bevelen aandachtig te luisteren naar deze plaat en kennis te nemen van dit Gregoriaans, dat nét even anders is dan we gewend zijn.

Op de plaat staan gezangen uit het Proprium van de Advent en het Kerstfeest, afgewisseld met Officiegezangen. Hiertoe behoort een authentieke Norbertijnse Prosa.

De uitvoering ademt de rust van een kloosterkapel, rust die in Grimbergen een fraai tegenwicht vormt voor de drukke barokstijl van de kloosterkerk, waarvan een foto op de hoes van de plaat is afgedrukt. Ongetwijfeld zal het met de akoestiek van deze kerk te maken hebben dat de laatste noot van elk gezang vrij lang wordt aangehouden.

De plaat opent met de Adventshymne *Conditor alme siderum*, die net als de Kersthymne *Veni redemptor* op kant 2 haast psalmodisch wordt gezongen. De vierregelige strofe krijgt na de tweede regel een duidelijke cesuur. Dit is met de tekst en melodie in overeenstemming. Door de afwisseling koor-zangers-koor ontstaat de indruk van antifonaal zingen.

Vier gezangen van de eerste, derde en vierde Adventszondag volgen op de openingshymne. De *Introitus Gaudete* bevat enkele melodische wendingen, die op de luisteraar een verrassende indruk maken. De mooiste is wel de groep op de *o* van 'sed in in oratione', waar niet *mi-sol-la-teu-sol* klinkt, maar *mi-sol-la-do-sol*. Andere melodische 'afwijkingen' van het *Graduale*

Romanum' hebben dikwijls betrekking op de toonaard van de stukken. Zo wordt de pes op *et* van 'et pariet filium' in de Communio Ecce virgo als do-mi gezongen (Graduale Romanum heeft re-mi) en op *ego* in de Introitus Dominus dixit klinkt do-mi bij de Norbertijnen, bij de Benedictijnen wordt re-fa gezongen. Het lijkt erop dat we hier te maken hebben met een latere fase van het Gregoriaans, misschien mag je zelfs zeggen: 'De majeure muziek zit in de lucht'.

De Alleluia Veni Domine (vierde zondag van de Advent) is een merkwaardig gezang. De jubilus staat duidelijk in de mi-modus, het vers in de re-modus. Op de plaat wordt een modulatie ingebouwd, die volkomen onverwacht komt en eigenlijk niet nodig is. De jubilus eindigt op mi, het vers begint op re; de re wordt op dezelfde hoogte gezongen als de mi, waardoor het geheel nog merkwaardiger wordt dan het al was.

De eerste kant van de plaat wordt besloten met vijf Officiegezangen, vier Antifonen en een Responsorium. Hierin wordt duidelijk hoe in de liturgie de spanning toeneemt naarmate het Kerstmysterie nadert. In de teksten klinkt enerzijds vertrouwend verwachten door ('de tijd van ontferming is aangebroken; morgen... zal de Heer met U zijn'), anderzijds vragende verwondering: 'Hoe zal dit gebeuren? Het is een goddelijk mysterie dat Gij hier ervaart'.

Kant twee van de plaat is gewijd aan het Kerstfeest. Met het Invitatorium Christus natus est nobis begint het Nachtofficie. Dit gezang wordt gevolgd door Introitus en Communio van de Nachtmis, waarna de vreugde van Eerste Kerstdag tot uitdrukking komt in het Puer natus est en de Alleluia Dies sanctificatus. De drie gezangen die de plaat besluiten worden voorafgegaan door een 13e-eeuws prosa uit de Norbertijner liturgie.

De prosa is een gezang dat qua vorm vergelijkbaar is met de hymne: de tekst is metrisch, dat wil zeggen dat zij bestaat uit een vast aantal lettergrepen met vaste plaatsen voor de accenten. Ook de inhoud komt overeen met de inhoud van hymnen: er wordt niet letterlijk uit de Bijbel geciteerd, zoals meestal het geval is bij de Propriumgezangen van de Mis. In plaats daarvan staat een eigentijdse parafrase van de Bijbeltekst met een exegetisch tintje. Dankzij de volledige tekst met vertalingen op de binnenzijde van de hoes is een voorbeeld uit de prosa Laetabundus gemakkelijk te geven. Het is gebruikelijk dat rijm wordt toegepast, iets dat in de Bijbelvertaling zeer ongevoelen is. Het voorbeeld is de negende strofe van de prosa.

Isaías cecinit
synagoga meminit
numquam tamen desinit
esse caeca.

Isaías heeft het bezongen,
in de synagoge werd het al lang
voorgezegd, en toch
blijven we blind.

De vertaling van deze strofe is wellicht met opzet zó gemaakt en niet letterlijk. In het laatste geval zou in de laatste twee regels niet worden gezegd: 'en toch blijven wij blind', maar 'en toch blijft zij blind'. Hiermee wordt dan geduid op de synagoge, een verwijzing naar het Joodse geloof. In de tijd waarin deze tekst werd gemaakt, was de houding tegenover de Joden zeer vijandig. Er werden beelden gehouwen waarop de synagoge stond afgebeeld als een blinde vrouw. Een mooi voorbeeld hiervan is te zien in het bisschoppelijk museum van Trier.

Het lijkt me dat naar de blinde synagoge wordt verwezen in deze tekst. De stijl van het gezang is neumatisch en doet denken -alweer- aan hymnen en sequensen. Opvallend is het slot: niet Amen, maar Alleluia!

Het is duidelijk te horen dat er hard is gewerkt aan deze plaat. De zangers zijn goed op elkaar ingespeeld en zingen beheerst. Een mooie kennismaking met het Gregoriaans van de Norbertijnen in Kerstsfeer!

Ton Tromp

De plaat 'Advent en Kerst' is verkrijgbaar bij:

het Davidfonds

Blijde Inkomststraat 79

813000 Leuven

België

DE VREDESGEDACHTE IN HET GREGORIAANS ¹⁾

Dames en Heren,

Met vreugde heb ik aan Uw vriendelijke uitnodiging gehoor gegeven, want ik voel mij in hart en ziel met U verbonden. Evenals U strijd ik voor een gewijde muziek die deze naam waardig is en voor het handhaven van het Latijn en het Gregoriaans in de liturgie.

Als thema voor deze lezing heb ik gekozen 'de vredesgedachte in het Gregoriaans'. Aan de hand van enkele voorbeelden wil ik U laten zien dat het Gregoriaans niet alleen een volmaakte vocale kunst is, maar vooral de sublieme uitdrukking van het christelijk gebed. De voorbeelden zijn ontleend aan het proprium van de Mis en het Officie in de Romeinse ritus en in andere liturgieën.

Maar alvorens te beginnen vraag ik Uw toestemming voor enkele opmerkingen vooraf.

Het woord 'vrede' wordt in onze samenleving dikwijls gebruikt. In alle kringen is het te horen, binnen en buiten de kerk, in de pers, door de radio en via de televisie, op nationale en internationale bijeenkomsten. Het is bijna een slogan geworden.

Maar de christelijke 'pax' is iets heel anders.

Sint Lucas citeert de woorden van Christus die tegen zijn leerlingen zei: 'Waar jullie ook binnengaan, zeg eerst: 'Vrede aan dit huis'. De apostelen moesten dus aankondigen dat ze als broeders kwamen. In het testament van St. Franciscus, enkele dagen voor zijn dood geciteerd, lezen we: 'De Heer heeft mij geopenbaard dat wij onze naasten altijd moeten begroeten met de woorden: 'Moge de Heer U vrede geven'. In de nacht van het Kerstmysterie laat en concert van stemmen zich horen: 'Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis'. De menigte die Christus toejuichte in Jeruzalem schreeuwde: 'Gezegend de Koning die komt in de naam van de Heer. Vrede in de hemel en eer aan Hem die boven de hemelen is'.

Deze vrede die zijn oorsprong heeft in de hemel, is het geluk waaraan alle mensen deelhebben die doen wat de Heer verlangt, dus zij die gelovig leven en oprecht zeggen: 'Uw wil geschiede'.

Sint Leo spreekt in zijn zesde kerstpreek over de vrede die van boven komt en ons naar boven leidt. In het afscheid bij het Laatste Avondmaal zegt Jezus tot zijn apostelen: 'Mijn vrede laat ik U, maar het is niet de vrede van deze wereld die ik U geef'. Het gaat dus om een bovennatuurlijke werkelijkheid. In de loop van de laatste ontmoetingen die aan de Hemelvaart

voorafgaan, is het 'Pax vobis' het welkom waarmee Christus degenen aanspreekt die aan Hem denken en die Hij in deze wereld zal achterlaten, waar vervolging hen wacht.

Aan het begin van zijn brieven groet Sint Paulus zijn lezers met de woorden 'Genade en vrede aan U van God onze Vader en van Jezus Christus onze Heer'. In de brief aan de Philippenzen (4.9): '... En de vrede van God, die alle begrip te boven gaat, zal uw harten en uw gedachten bewaren in Jezus Christus'.

De vrede is dus een geschenk van God, zo groot en zo verheven, dat zij onpeilbaar is. Het is de eenwording met God, waarvan het verstand de diepte niet kan meten.

Citeren we Augustinus: 'Zolang de gelovige hier beneden leeft, kent hij de vrede niet die hem de duivel, de ketter, de schismaticus en de wereld hem willen ontzeggen. In de eeuwigheid, in God, in Christus geniet hij de vrede. Daarom wensen de christenen hun overledenen de rust 'in pace Domini' en 'in pace et in Christo'.

Voor de eerste Christenen betekende 'vrede': eenheid met Christus. Talloze grafformules in de catacomben van Rome en in de ruïnes van Noord-Afrika getuigen ervan. ²⁾

Der uitspraak 'in pace' is de meest voorkomende. Tot op de dag van vandaag is zij in gebruik gebleven. Op de grafstenen op onze kerkhoven lezen we 'Requiescat in pace', of afgekort 'R.I.P.'

Het woord 'pax' komt dikwijls terug in de liturgie. Eerst als welkom, als groet of aansporing, zoals het 'pax tecum', 'offerte vobis pacem' (vredeskus), het 'pax vobis' (groet van een bisschop), het 'pax Domini sit semper vobiscum' (voor het Agnus Dei).

Vervolgens in de gebeden van de Mis: 'Et in terra pax hominibus....' (Gloria), 'Dona nobis pacem' (Agnus Dei), ...pro Ecclesia sancta tua catholica: quam pacificare....' (Canongebed), 'Diesque nostros in tua pace disponas' (Hanc igitur), '....Et dormiunt in somno pacis' (Memento), '....locum refrigerii lucis et pacis (idem), ...da propitius pacem in diebus nostris' (Embolisme), Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis' (voor de communie).

Gebeden: 'Da servis tuis illam quam mundus dare non potest, pacem....' (voor de overheid), '...in pacis ac lucis regione constituas' (voor een overledene), 'Ut regibus et principibus christianis pacem et veram concordiam donare digneris' (Litanie van alle heiligen).

Al deze citaten hebben aangetoond dat de betekenis van het woord 'vrede', 'pax' zeer gevarieerd en zeer ruim is; vervolgens -en dat is het belangrijkste- dat de vrede die Christus heeft gebracht niet van deze wereld is. Ze is van een heel andere aard.

Natuurlijk is het onze plicht te bidden voor en te streven naar de vrede in deze wereld. In de encycliek 'Pacem in terris' van 1962, die handelt over deze aardse vrede, zegt de Heilige Vader dat elke christen de vrede op aarde kan verbreiden naarmate hij meer één is geworden met God.

Ik bied mijn verontschuldiging aan voor deze te lange inleiding. Ik vond haar noodzakelijk om U te beschermen voor een beperkt en zuiver horizontaal begrip, dat helaas tegenwoordig zeer gangbaar is.

Laten we nu overgaan tot de muziek.³⁾

Het Kerstfeest is als het ware de geboortedag van de vrede. Ze wordt ons voor het eerst aangekondigd door de engelen die zich richten tot de herders van Bethlehem. Deze aankondiging wordt hernomen en geparafraseerd in verscheidene stukken van het Officie. Hier volgen enkele voorbeelden.

Ik heb eerst twee antifonen van de eerste Vespers gekozen. U weet dat de eerste Vespers worden gezongen aan de vooravond van het feest. Het woord 'antifoon' is afgeleid van 'antiphona' of tegenzang. Het is een kleine compositie die gewoonlijk wordt gezongen voor en na een psalm en waarvan de tekst de hoofdgedachte bevat, een gedachte die voordurend in onze geest moet zijn terwijl we de psalm zingen.

De antifonen, gewoonlijk van zeer eenvoudige makelij, vormen een contrast met langere en meer versierde stukken, zoals Introitus, graduale, offertorium, enz. Men is misschien geneigd te denken dat alleen de grote stukken expressief kunnen zijn en dat het een beetje kinderachtig is om expressie te zoeken in de kleine antifonen met beperkte dimensies. Dit is een misvatting. In werkelijkheid kunnen deze kleine stukken zeer veelbetekend zijn. Ze zijn alleen heel verfijnd en kunstig, van een grote soberheid. De antifonen die U gaat horen zijn hiervan een mooi bewijs.

Eerst een algemene gedachte. Gedurende de gehele Advent heeft de Kerk de Verlosser verwacht. Ze heeft de dagen geteld. In het begin zong ze 'Regem venturum'. De laatste twee weken 'Prope est iam Dominus'. Op 21 december 'Quinta enim die venit'. Op 23 december 'Ecce completa sunt', op 24 december 'Hodie scietis'.

In werkelijkheid is bij de eerste Vespers het moment nog niet gekomen om de Nieuwgeborene toe te juichen, maar de kerk komt tot inkeer, ze bereidt zich in alle stilte voor op de ontvangst.

AM 236

LU 364

*Rex pacificus magnificatus est,
cuius vultum desiderat universa
terra.*

*De Koning van de vrede heeft
zijn glorie laten verschijnen, naar
wiens gezicht heel de aarde verlangt.*

AM 236

LU 364

*Magnificatus est Rex pacificus
super omnes reges universae
terrae.*

*De Koning van de vrede is verheer-
lijkt boven alle vorsten van heel
de aarde.*

Deze twee antifonen lijken op elkaar wat de tekst betreft. Hun melodieën zijn ongebruikelijk sober voor zo'n groot feest. Geen grote bewegingen. Een heel beperkte omvang, korte acclamaties. De Messias op wie zo is gehoopt, is niet meer ver. Binnen enkele uren zal men zijn gezicht zien, waarnaar heel de aarde verlangt. Slechts een enkel woord is onderstreept en geprofileerd door een melodische stijging en door expressieve episema's: 'cuius vultum' (zijn gezicht). Een muzikale verrassing.

De tweede antifoön is even vrolijk, maar het is een meer ingehouden en afwachtende. Let op de evenwichtige vorm van de vier kleine incisies.

De derde antifoön is ontleend aan de Metten. Het is een vers van psalm 71, een profetie over het rijk van rechtvaardigheid en vrede, dat vandaag door Christus wordt ingewijd.

IN 171

LU 379

*Orietur in diebus Domini abund-
dantia pacis, et dominabitur.*

*Er zal een rijke vrede komen in de
dagen van de Heer, en Hij zal heersen.*

Een indruk van frisheid en vreugde gaat er vanuit. Let op de aandrang van de si in het eerste gedeelte. Hij komt viermaal terug, onderstreept met een verticaal episema, op de oude dominant van de derde modus. De melodie is in boogvorm gebouwd, met het hoogtepunt op 'abundantia' (overvloed). Nu twee responsories. Een resonsorium is een gezang met een refrein dat gezongen wordt na een lezing. Het is een muzikale meditatie op de zojuist gehoorde tekst. De twee fragmenten uit Jesaja die aan onze responsoria vooraf gaan, kondigen de komst aan van het beloofde Licht, de bevrijding van Israël en het eind van zijn lijden. Ze schetsen het uiterlijk van de Verlosser. 'Wonderbare Raadsman, Sterke God, Eeuwige Vader, Vredesvorst'.

Welnu, in de responsoria breekt de vreugde los. 'Hodie nobis' wordt onophoudelijk herhaald. Het is de verlossing, het eeuwige heil en de ware vrede, waarvan de wereld wordt verzekerd.

IN 19

LU 375

*Hodie nobis caelorum Rex de Vir-
gine nasci dignatus est, ut homi-
nem perditum ad caelestia regna*

*Vandaag wil de Koning der hemelen
voor ons geboren worden uit een
maagd
om de gevallen mens terug te brengen*

revocaret. Gaudet exercitus Angelorum: quia salus aeterna humano generi apparuit.

Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

naar het hemels koninkrijk. Het leger der Engelen is blij, want het eeuwig heil is aan de mensen verschenen.

Eer aan God in de hoge en op aarde vrede aan de mensen van goede wil.

Meteen aan het begin komt de vreugde tot uiting op 'hodie nobis' en op 'caelorum Rex'. Daarna maakt dit enthousiasme plaats voor een ander gevoel. De aandacht wordt gericht op het onmetelijke werk van de verlossing (ut hominem...revocaret). De melodie verlaat haar kinderlijke vreugde en maakt plaats voor bewondring. Ze doorloopt het hele octaaf tot aan de hoge fa (regna). De slotnoot op 'revocaret' is melodisch zeer interessant vanwege de ruwe tegenstelling tussen fa en si. Dan, na dit intermezzo, komt het enthousiasme van het begin terug. Let op 'Gaudet' (verheugt zich), de arabesken op 'salus aeterna' (het eeuwig heil) en vooral op de lange vocalise op 'apparuit', die getuigt van een geluk dat geen einde kent. De heldere formule van het vers stemt prachtig overeen met de tekst waarvoor het eerst in het officie- het gezang van de Engelen in Bethlehem verschijnt.

Het volgende responsorium 'hodie nobis' is even vreugdevol, maar in een zacht-serene sfeer, zonder de machtige contrasten van zojuist.

IN 21

LU 376

Hodie nobis de caelo pax vera descendit: Hodie per totum mundum melliflui facti sunt caeli.

Hodie illuxit nobis dies redemptionis novae, reparationis antiquae, felicitatis aeternae.

Vandaag is voor ons de ware vrede uit de hemel gekomen, vandaag verspreidt in de hele wereld de hemel zich als zoete honing. Vandaag schittert voor ons de dag waarop de verlossing begint, waarop de oude fout wordt hersteld, waarop het eeuwig geluk zich aankondigt.

Het idee van de 'pax vera' (de ware vrede) wordt duidelijk in de eerste zin en domineert haar volledig.

Let op het motief van het tweede 'hodie' dat een gedeeltelijke herhaling is van 'pax vera'. Op 'totum mundum' staat een aardig ritmisch evenwicht tussen groepen van twee en groepen van drie die elkaar harmonisch opvolgen. Ik mag eveneens Uw aandacht vragen voor de wrijving van de vermeerderde kwart op 'Mundum', gevolgd door de mooie cadens op 'melliflui'. Dit alles is een klinkende oproeping van de profetie van Jesaja: 'Op die dag zullen de bergen zoetheid laten druppelen, en de heuvels stromen

van melk en honing’.

Het responsorium ‘Ecce quomodo’ uit de Metten van Paaszaterdag is een ontroerende meditatie op de dood en de graflegging van Christus.

LU 767

OHS 333

Ecce quomodo moritur iustus, et nemo percipit corde; et viri iusti tolluntur et nemo considerat: a facie iniquitatis sublatus est iustus: et erit in pace memoria eius.

Zo sterft de rechtvaardige, en niemand is erover ontroerd; rechtvaardigen dwijnen en niemand let erop. De rechtvaardige is weggenomen vanwege de onrechtvaardigheid der mensen maar zijn herinnering zal in vrede zijn.

De ‘donkere Metten’ van Paaszaterdag vormen de overgang van de gedachtenis van het lijden van Onze Heer naar de vreugde van de verrijzenis. De Heer is begraven, nog overgeleverd aan de macht van de dood. De Kerk bewaakt Hem. Dit responsorium is een meditatie op de dood van Christus, op de onverschilligheid van de wereld voor zo’n liefde en op de goddelijke vrede die zijn slaap omgeeft.

In het begin een bijna horizontale melodie met een kleine stijging op ‘percipit’. Vanaf ‘viri’ stijgt de bedroefde verbazing. De verontwaardigde wordt bevestigd door een groot crescendo op ‘considerat’, op ‘a facie’ herneemt de melodie het recitatief op la. De slotzin ‘et erit in pace’ is van een onbeschrijflijke schoonheid: het idee van de goddelijke vrede, vertaald door het crescendo en het ritenuto op ‘et erit’ en gevolgd ‘memoria eius’ dat in gemompel eindigt....

Mc 135

Pax aeterna ab Aeterno huic domui. Pax perennis, Verbum Patris, sit pax huic domui. Pacem pius consolator huic praestet domui.

Eeuwige vrede van de Eeuwige over dit huis. Moge het Woord van de Vader eeuwige vrede geven over dit huis. Moge de goddelijke trooster vrede aan dit huis geven.

De antifoon ‘Pax aeterna’ is ontleend aan de Gallicaanse liturgie voor het feest van de kerkwijding. Ze dateert waarschijnlijk uit de 11e eeuw. De melodie heeft typisch gallicaanse trekken: ietwat langdradig, nogal bizarre wendingen (bv. op het eerste ‘domui’) en vooral de lange slotcadens. Er is een duidelijk gemarkeerde climax op ‘Pax aeterna’, ‘pax perennis’ en ‘pacem pius consolator’. De totale melodische expressie is geconcentreerd op het majestueuze slotmelisma.

4.

P A-*cem tu- am * da no-bis Dó- mi-ne, et pax tu- a,*

Chri- *ste, má-ne- at in viscé-ri- bus nostris : ut non ti-*

me- *á-mus a timó-re noctúrno; sed semper vigi- lémus*

cunetis in o-*pé- ri-bus manda-tó- rum tu- ó-rum.*

LVM 174

*Pax in caelo, pax in terra, pax in
omni populo, pax Sacerdotibus Eccle-
siarum Dei.*

*Vrede in de hemel, vrede op aarde,
vrede onder alle volkeren, vrede
aan de priesters van Gods Kerk.*

De kleine antifoon 'Pax in caelo' is afkomstig uit de ambrosiaanse liturgie, dus uit de rite van de Kerk van Milaan. Het is een 'psallenda', een gezang dat bestaat uit een antifoon, gevolgd door de doxologie, en besloten door de herhaling van de antifoon. Het is een viervoudig gebed voor de vrede: Vrede in de hemel, vrede op aarde, vrede tussen alle volkeren, vrede onder de priesters.

Het contrast tussen de hemelse vrede en de aardse vrede komt tot uitdrukking in een melodische contrast op 'terra'. Het woord 'vrede' krijgt tweemaal een syllabische behandeling en tweemaal een neumatische. Een mooi evenwicht. Deze verrukkelijke kleine compositie verdient het om overal verspreid te worden. De tekst, die alle tendensen samenvat, horizontale en verticale, is overigens zeer actueel.

LU 1867

Mc 286

*Da pacem Domine in diebus nostris
quia non est alius qui pugnet pro
nobis, nisi tu Deus noster.*

*Heer, laat vrede heersen in deze
dagen die U ons geeft, want er is
niemand anders dan U die strijdt voor
ons, o Heer.*

Deze antifoon is klassiek van opbouw. Ze dateert waarschijnlijk uit de tijd van St. Gregorius (590-604). Het is een centonisatie, dat wil zeggen een combinatie van bekende fragmenten. De slinger 'non est alius' (niemand anders) is terug te vinden in de O-antifonen van de Advent. De fragmenten 'in diebus nostris', aan het eind van de eerste zin en 'nisi tu Deus noster' op het eind van de tweede zin hebben eenzelfde melodie. Er is sprake van muzikale rijm.

MC 287

Pacem tuam da nobis Domine, et pax tua, Christe, maneat in vis-

ceribus nostris: ut non timeamus a timore nocturno; sed semper vigilemus cunctis in operibus mandatorum tuorum.

Heer, schenk ons Uw vrede en moge moge Uw vrede, Christus, in onze harten

blijven; zodat wij geen enkele vrees hebben voor nachtelijke verschrikkingen en dat wij altijd waakzaam zijn die werken te doen die U ons opdraagt.

The musical score is written on four staves. The first staff begins with a large 'P' and the number '1.' above it. The lyrics are in Latin and Dutch. The melody is a simple, stepwise line with some rests.

1. **P** AX ae- térna ab Ae-térno hu- ic dómu- i.
Pax per- ennis. Verbum Patris, sit pax hu- ic
dó- mu- i. Pa- cem pi- us conso-lá- tor hu- ic
praestet dó- mu- i.

Deze antifoon is van franco-romaanse oorsprong. Ze toont op bepaalde plaatsen gallicaanse invloed, bv. op 'et pax' (do, mi, sol, la, si). Vroeger werd dit stuk bij de Completen gezongen. Het is interessant 'ut non timeamus a timore nocturno' te vergelijken met het vers uit psalm 90, dat tegenwoordig bij de completen wordt gezongen: 'non timebis a timore nocturno'. Zo ook 'sed semper vigilemus' met de antifoon 'Salva nos Domine vi-

gilantes' uit de completen. De parallellie is erg duidelijk. Alle belangrijke cadensen zijn op mi. Het is een karakteristieke melodie van de vierde modus, rustig en beschouwend, waarin we de Heer vragen ons tijdens de slaap te bewaken, zodat we in vrede met Christus kunnen rusten.

AM 589   LU 995   Mc 287

Tua est potentia, tuum regnum Domini, tu es super omnes gentes: da pacem Domine in diebus nostris.

Van U is de macht, van U het koninkrijk, Heer: U staat boven alle naties: Geef vrede, Heer, in onze dagen.

De antifoon 'Tua est potentia' is een centonistatie in de re-modus, beginnend met een zeer gebruikelijke beginformule, gevolgd door een melodische ontspanning op 'Tuum regnum Domine'. De tweede zin reciteert op la en gaat even omhoog naar do (omnes). De derde zin begint met een dalende passage op 'da pacem Domine' en sluit met de formule 'in diebus nostris' die we al tegenkwamen in de antifoon 'Da pacem'.

Mc 288

Deus omnium, qui fecit nobiscum secundum suam misericordiam, det nobis iucunditatem cordis, et fieri pacem in diebus nostris.

Moge de God van alle dingen, die barmhartig is voor ons, ons vreugde in het hart schenken, en vrede in onze dagen.

De antifoon 'Deus omnium' komt voor in het Proprium van het diocees Bayeux. Ze is verwant met de antifoon 'Da Pacem' die we zojuist hebben gezien:

Da pacem - Deus omnium
in diebus nostris - qui fecit nobiscum
non est alius - suam misericordiam
nisi tu Deus noster - in diebus nostris.

Waarschijnlijk was de componist geïnspireerd door de antifoon 'Da pacem'.

Nu enkele fragmenten uit een zeer oud litaniegebed, dat waarschijnlijk dateert van de derde of vierde eeuw. Het heeft zekere overeenkomsten met het 'Gebed van de Gelovigen' dat in de nieuwe Ordo Missae is geïntroduceerd. Er wordt gebeden voor alle grote intensies van de Kerk, voor de Paus, de bisschoppen, de geestelijkheid, de gevangenen, de weduwen, de zieken, enz. Ieder gebed wordt gevolgd door de smeekbede 'Precamur te',

waarop het volk antwoordt: 'Domine miserere'.

Mc 62

Divinae pacis et indulgentiae munere supplicantes, ex toto corde et ex tota mente, precamur te.

Domine miserere

Pro pace ecclesiarum, vocatione gentium et quiete populorum, precamur te. Domine miserere.

Vertrouwend op Uw mildheid, op goddelijke vrede en genade smeken wij U uit heel ons hart. Heer, ontferm U.

Om vrede tussen de kerken, bekering van de ongelovigen en rust tussen de volkeren smeken wij U. Heer ontferm U.

In dit vers wordt gebeden voor vrede tussen de kerken, bekering van de heidenen en een goede verhouding tussen de volkeren.

Het volgende stuk is een responsorium van het feest van Christus Koning.

AM 1202

Mc 122

*Tua est potentia, tuum regnum,
Domine; tu es super omnes gentes.
Da pacem Domine in diebus nostris.
Creator omnium Deus terribilis et
fortis, iustus et misericors.*

Van U is de macht, van U het koninkrijk, Heer. U bent boven alle volkeren. Heer, geef vrede in onze dagen. Schepper van het heelal, ontzagwekkende sterke God, rechtvaardig en barmhartig.

De traditionele tekst is U bekend. Roept U de antifoon 'Tua est potentia' in gedachten. Het refrein 'Da pacem Domine' enz. wordt driemaal herhaald elke keer ondeboken door een ander vers. Deze verzen hebben een psalmodische structuur, samengesteld uit traditionele formules, maar het refrein heeft een oorspronkelijke melodie, in spiegelbeeld. In plaats van te stijgen en daarna te dalen, vertrekt ze vanaf de dominant, gat naar het laagste punt van de omvang en stijgt pas daarna.

GR 228

LU 895

*Pacem meam do vobis, alleluia;
pacem relinquo vobis, alleluia,
alleluia.*

*Mijn vrede geef ik U, alleluia;
mijn vrede laat ik U, alleluia,
alleluia.*

De Communio van de woensdag na Pinksteren citeert de woorden van Christus. Uit modaal oogpunt is de korte melodie zeer interessant. Ze bestaat uit vijf fragmenten met elk zijn eigen modale waarde.

Gr 336

LU 1056

Da pacem Domine, sustinentibus te.

Geef vrede Heer, aan hen die U ver-

*ut prophetae tui fideles inveni-
antur: exaudi preces servi tui
et plebis tuae Israël*

*wachten, opdat Uw profeten betrouw-
baar
blijken. Verhoor het gebed van Uw die-
naar
en Uw volk Israël.*

De Introitus 'da pacem' is gecomponeerd voor de wijding van de kerk van St. Archangelo te Rome. De tekst is een wens die veelvuldig wordt herhaald bij de wijding van een kerk, die de heilige verblijfplaats is van de vrede. De karakteristieke intonatie re-la-sa is genoegzaam bekend in het gregoriaanse repertoire. Het is het visitekaartje van de eerste modus, de re-modus, de authentieke protus 4).

In de tekst kunnen we drie frasen onderscheiden:

- (1) Da pacem.. sustinentibus te,
- (2) Ut prophetae... inveniatur,
- (3) Exaudi... Israël.

De eerste frase begint met een gebed om vrede, nadrukkelijk herhaald op 'Da pacem' en 'Domine'. Let U op het expressieve melodieverloop op 'sustinentibus te'.

De tweede frase wordt verdeeld door twee incisies, die eindigen op fa. Ze stijgen in climax, waarbij wordt gesteund op een bivrige, een zeer sterke noot (prophetae, inveniatur).

De derde frase is een vurig gebed, met drie uitgestelde cadensen op sol (exaudi, tui, tuae), alvorens tot het definitieve rustpunt te komen op re (Israël).

In deze compositie komt een soort 'leitmotiv' voor, dat men het smeekmotief zou kunnen noemen, bestaande uit drie tonen (la-sa-sol). Het komt zesmaal voor, maar heeft zijn grootste effect op 'tuae', waar het door twee tertssprongen wordt voorbereid.

Het 'Da pacem' is een gebed om vrede, maar met zo'n sereniteit, zo'n accent en zo'n liefde, dat het meer doet dan vrede vragen: het gééft vrede. (Dom Joseph Gajard).

Ons tegenwoordige graduale was vroeger een vorm van responsorium: na het vers werd het eerste gedeelte opnieuw gezongen. Het vormschema was dus; responsorium-vers-responsorium (A -B -A). Het Graduale van 1974 beveelt deze manier van uitvoering aan. Het is duidelijk dat het asterisk die in de boeken voorkomt vlak voor het eind van het stuk zijn betekenis verliest, omdat het vers (B) geheel door solisten wordt gezongen. Het koor valt in op het eerste woord van het responsorium (A).

*Laetatus sum in his quae dicta
sunt mihi: in domum Domini ibi-*

mus. Fiat pax in virtute tua, et

abundantia in turribus tuis.

*Ik ben blij om wat zij mij zeiden: wij
zullen opgaan naar het huis van de
Heer.*

*Ja, moge er vrede zijn binnen uw
muren en*

overvloed in uw huis.

Deze tekst is ontleend aan psalm 121, die de Joden zongen tijdens hun pelgrimstocht naar Jeruzalem. Onderweg gaven zij uiting aan de vreugde die zij sinds hun vertrek al voelden. Deze vreugde nam toe naarmate zij naderden en wanneer zij de Heilige Stad konden zien, sprongen vreugdewensen op uit hun hart. 'Vrede binnen uw muren en overvloed in uw huis'. Maar de diepere betekenis van deze psalm gaat verder. Deze stad is het hemelse Jeruzalem: de hemel. Dat is de diepere betekenis van de tekst van dit Graduale, waarvan we nu de melodie gaan bekijken.

Ze is gecomponeerd in de sol-modus en heeft daarvan heel de kracht en de warmte met interessante details. Het eerste deel van het responsorium is gebouwd als een romaans gewelf waarvan de eerste zin (Laetatus... mihi) het stijgende deel is, en het tweede (in domum... ibimus) het dalende. De ingehouden vreugde van het begin wordt duidelijk op 'in his quae dicta sunt mihi'.

Dit thema komt later terug in het vers op 'fiat pax' en 'abundantia'. In de tweede frase, waar het object van de vreugde concreet wordt (in domo Domini ibimus) beweegt de melodie zich eerst binnen de grenzen van de kwart en komt voorlopig tot rust op de tonica sol (Domini). Het woord 'ibimus' wordt gemarkeerd door de terugkeer van de dominant re. Het is zekerheid, wat hier wordt uitgedrukt: Ja, wij zullen ons doel bereiken!

Welk een groot contrast tussen deze rustige cadens en het enthousiasme aan het begin van het vers, een enthousiasme dat doorgaat en zich hernieuwt! 'Fiat pax' herhaalt het thema van 'in his quae.. mihi', maar laat het melodisch uitkomen door gebruik van de hoge la. Het voornaamste accent ligt op 'virtute'. Deze top van het gehele stuk wordt omringd door twee soortgelijke melodieën, de ene op 'pax', de andere op 'abundantia'. De 'anonieme componist' van dit stuk heeft met waar meesterschap gebruik weten te maken van het materiaal dat hem ter beschikking stond. Hij heeft er een harmonieuze en adequate vorm aan gegeven. Hij heeft er zijn ziel ingelegd. Door zijn meesterwerk heeft hij bewezen dat het Gregoriaans een grootse kunst is en tegelijkertijd de ideale uitdrukking van ons gebed.

Dames en heren,

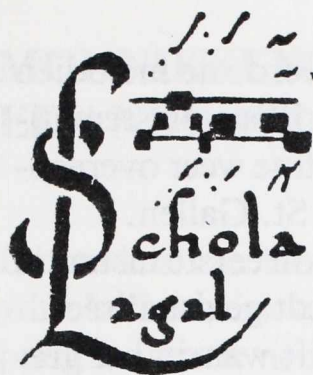
Samen hebben wij de pelgrimstocht naar Jeruzalem gemaakt, de Heilige Stad en wij bewaren het beeld ervan. Voordat wij uiteengaan wil ik het woord geven aan Dom Gajard. Dit zijn de woorden die hij uitsprak op 8 oktober 1947:

'Temidden van de beroeringen en de puinhopen die ons omringen, in deze afschuwelijke sfeer van onzekerheid waarin we leven, hebben we vooral behoefte aan het terugvinden van rust, stilte, en vrede... Het Gregoriaans is uitermate geschikt om ons dat te geven. Door haar bovennatuurlijke inspiratie en door de parfum van heiligheid die zo aangenaam is, die niemand kan vergeten die ooit serieus contact ermee heeft gehad, is het Gregoriaans bij machte zielen te 'grijpen' en ze binnen te voeren in de gelukkige streek waar God op ze wacht. In alle opzichten is zij een doeltreffend procédé voor morele en bovennatuurlijke vorming'.

Jos Lennards

Noten

- 1) Integrale vertaling van een voordracht die Dr. J. Lennards heeft gehouden op 5 mei 1977 in het kader van het Internationale Congres voor de Kerkmuziek te Versailles.
- 2) Enkele voorbeelden: in pace Domini (in vrede van de Heer), pax tibi cum sanctis (vrede aan U met de heiligen), fidelis in pace (gelovig in vrede), in pace aeterna (in eeuwige vrede), dormit in pace (hij/zij slaapt in vrede).
- 3) Gebruikte afkortingen:
  - AM = Antiphonale Monasticum pro diurnis horis, Desclée, 1934,
  - GR = Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae, Solesmes, 1974.
  - IN = In nocte Nativitatis Domini juxta ritum monasticum, Desclée, 1936.
  - LU = Liber Usualis Missae et Officie, Desclée, 1964.
  - Lvm = Liber Vespertialis Sanctae Ecclesiae Mediolanensis, Desclée 1939.
  - MC = Morceaux choises pour les Saluts du Saint Sacrement, Desclée, 1949.
  - OHS = Ordo Hebdomadae Sanctae juxta ritum monasticum, Desclée, 1957.
- 4) Vergelijk: de Introitus Rorate, Factus est, Inclina, Statuit, Gaudeamus, Justus es, Suscepimus.
de Offertoria Jubilate, Confitebor.
de Communio Amen, dico vobis.
de antifoon Ave Maria.

---

landelijke gregoriaanse zanggroep

kontaktadres: dick elstgeest

othellolaan 1

3438 vp nieuwegein

tel. 03402 - 42383

SCHOLA LAGAL

Schola Cantorum is van oudsher de benaming van een groep zangers, die de (gregoriaanse) gezangen verzorgden en verzorgen in de liturgie van de westerse katholieke kerk. Dit al dan niet in wisselwerking met de verzamelde gelovigen, c.q. het 'koor' der monniken.

Het gregoriaans in de vorm zoals wij het kennen uit de officiële uitgaven van de R.K. Kerk, gaat terug tot in de 8ste eeuw. Het is de oudste (west-)europese muziek die we kennen. De eenvoudige zangen zijn wat men zou kunnen noemen 'volksmuziek'. De overige gezangen ('kunstgezangen') zijn bedoeld te worden uitgevoerd door min of meer geroutineerde zangers als solozang, of als zang door een kleine groep: de schola cantorum (zangersschool). De schola cantorum is dan ook tegelijk een groep in opleiding, en een uitvoerende groep. Aan de beste zangers werden de solo's toevertrouwd.

De oudste notaties van het gregoriaans stammen uit de 9e eeuw. Rond het jaar 900 werden de belangrijkste kunstgezangen voor het eerst compleet genoteerd; echter nog niet diastematisch, d.w.z. dat we daaruit nog niet de exacte melodische intervallen kunnen lezen. Notatie waaruit dat wel mogelijk is geschiedde pas na het jaar 1030 ongeveer. Voor de melodie van het gregoriaans zijn daarom de zogenaamde diastematische handschriften de beste bronnen.

Belangrijk voor de uitvoering van het gregoriaans is echter, naast de kennis van de melodie, de kennis van het ritme. Welnu, dat ritme ligt verborgen in de zogenaamde neumen (letterlijk: wenken) van de a-diastematische handschriften uit de 9e-11e eeuw. De sleutel tot de interpretatie van die neumen werd gevonden door de benedictijner monnik Eugène Cardine. Zo hebben we thans een redelijk accurate voorstelling van de wijze waarop het gregoriaans geklonken moet hebben kort na de definitieve vormgeving rond het jaar 800.

In 1984 verscheen het Graduale Lagal van de hand van Chris Hakkennes. Dit graduale is een hernotatie, zowel naar melodie als naar ritme, van de

schola-gezangen van de mis-officies. De schrijver corrigeerde de melodiën van de officiële uitgaven aan de hand van de vier belangrijkste diastematische handschriften uit de 11de en 12de eeuw, en gaf het ritme weer overeenkomstig de a-diastematische handschriften van Laon en St. Gallen.

De naam 'Lagal' duidt op deze oudste bronnen. Er wordt in eerste instantie mee aangeduid het notatiesysteem waarin het ritme wordt gevisualiseerd. Het is afgeleid van het zogenaamde kwadraatnotenschrift waarin het gregoriaans sedert de 12de eeuw tot op de dag van vandaag wordt genoteerd. Doch in plaats van vierkante noten (kwadraten) worden alle noten rechthoeken met (binnen zekere grenzen) steeds wisselende bases. De lengten van de noten corresponderen met de lengteverhoudingen van de tonen, zoals die af te leiden zijn uit de a-diastematische neumen-handschriften van vóór het jaar 1000.

Het ritme van het gregoriaans blijkt niet te passen in enig metrisch systeem, zoals dat in de meeste ons bekende muziek gehanteerd wordt. Het is eerder analoog met het ritme van een goed uitgesproken tekst. We spreken daarom van declamatorisch ritme, wat juist karakteristiek is voor het gregoriaans.

Rond dit Graduale Lagal gaf de schrijver ervan een cursus voor zangers die zich de beginselen van het zingen van gregoriaans op 'authentieke' wijze wilden eigen maken. Aan het einde van de cursus hebben alle deelnemers besloten verder te gaan onder de naam 'Schola Lagal'. De opzet is, te komen tot de vorming van een schola van redelijke omvang met deelname van zangers en zangeressen uit heel Nederland, die éénmaal per maand op zaterdag bij elkaar komen. De bedoeling van de Schola Lagal is, grotere bekendheid te geven aan het gregoriaans in zijn oorspronkelijke wijze van uitvoeren.

Zij nodigt zangers en zangeressen uit heel Nederland uit tot deelname aan de Schola Lagal. Vanaf zaterdag 24 augustus vinden om de vier weken repetities plaats van 10 tot 15 uur in de pastorie van de Antoniusparochie, Kanaalstraat 200, in Utrecht (vlakbij het C.S.).

Voor nadere inlichtingen en aanmelding kan men zich wenden tot de dirigent: Chris Hakkennes, tel: 055 - 553658.

MONNIKENWERK IN APELDOORN: EEN NIEUWE NOTATIE VAN HET GREGORIAANS

De studies van Dom Eugène Cardine, docent aan het Pauselijk Instituut voor kerkmuziek te Rome, betreffen voornamelijk de semiologie, de interpretatie van de neumen die in de oudste handschriften staan geschreven.

In zijn boek *Semiologie Grégorienne* (1970) geeft hij een overzicht van de tekens die voorkomen in de manuscripten van de school van Sankt Gallen, die dateren uit de negende en tiende eeuw. Hij laat zien dat de ritmische nuances die deze neumen aanduiden, veel talrijker zijn dan in de Vaticaanse Editie tot uitdrukking komt.

De resultaten van de semiologie zijn dankzij de publicatie van Cardine's theorie in de praktijk te realiseren. Het *Graduale Triplex* (1979) is hierbij een onontbeerlijk hulpmiddel. Dit is een *Graduale Romanum* uit 1974, waarbij aan de normale noten de neumen uit de handschriften van Laon, Sankt Gallen en Einsiedeln zijn toegevoegd. Boven de notenbalk staan in zwart de neumen uit Laon, eronder in rood neumen uit de school van Sankt Gallen. Hieraan ontleent het *Graduale* zijn naam: 'triplex' betekent: drievoudig. Gevatte geesten voorspellen reeds de volgende uitgave van het *Graduale*, dat dan de titel *Graduale Multiplex* zou moeten heten. Inderdaad wordt gewerkt aan een kritische editie van het *Graduale*, waarin meerdere handschriften zullen zijn verwerkt. In die zin is de benaming *Graduale Multiplex* dus zo gek nog niet.

Het *Graduale Triplex* vormt voor degenen die vertrouwd zijn met de semiologie een belangrijke steun om de gegevens uit de handschriften tot kliniken te brengen. Problematisch is dan wel, hoe aanduidingen uit drie lijnen tegelijkertijd met de tekst tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

Een oplossing voor dit probleem vond Chris Hakkennes, koorleider te Apeldoorn, sinds jaar en dag vertrouwd met het Gregoriaans. Hij combineerde de gegevens uit het *Graduale Triplex* tot één geheel op één notenbalk. Daarbij toetste hij bovendien de melodieën van de Vaticaanse Editie aan het handschrift van Montpellier (11e eeuw), waarin onder de neumen door middel van letters het verloop van de melodie wordt aangeduid. Dit had correcties tot gevolg van de verlaagde si naar de si zonder voorteken. Het monnikenwerk van Hakkennes -ruim 400 pagina's handgeschreven tekst en noten!- werd in 1984 gepubliceerd bij de Stichting Centrum voor de Kerkzang te Den Haag. Titel: *Graduale Lagal*, een naam die is ontstaan door de beginletters van Laon en Sankt Gallen te combineren. Doel van de publicatie is drieledig:

- in één notenbeeld een zo exact mogelijke weergave bieden van melodie en tijdswaarde.
- mogelijke melodische tegenstrijdigheden verwijderen die inherent zijn aan het Graduale Triplex en correcties geven voor melodische onjuistheden in de Vaticaanse Editie.
- een verantwoorde ritmische interpretatie geven aan de neumen, zonder daarmee het laatste woord te willen spreken: op detailpunten zijn soms meerdere interpretaties mogelijk.

Om niet al te theoretisch te blijven, is het wellicht nuttig om en voorbeeld uit het Graduale Lagal te bekijken (fig 1). en te vergelijken met het Graduale Triplex (fig 2). Ik kies willekeurig: de Inroitus van de dertiende zondag door het jaar: Omnes gentes.

DOMINICA DECIMA TERTIA

Ps. 46, 2. 3.

12. VI

— mnes gentes, * pláu-di-te máni—

bus: iu-bi-lá-te De—o in vo-ce exsul-ta—

ti—ó—nis. *Ps. Quó-ni-am Dóminus excelsis, terri—*

bilis: *Rex magnus su-per o—mnem ter-rám. Ant.*

In de notatie van Hakkennes komen we een aantal vertrouwde notenvormen niet meer tegen: de ruitnoten bestaan niet meer, alleen nog de kwadraatnoten; ook de porrectus heeft als 'overbodige archaïsche vorm' afgedaan; in de Lagalnotatie vinden we een omgekeerde torculus, die melodisch duidelijker is dan de 'oude' porrectus; het quilisma is een kleine slinger geworden, die om lichte uitvoering vraagt; oriscus en liquescens wor-

den uitgeschreven. De oude 'blokjes' zijn vervangen door rechthoeken met verschillende lengte. Ritme wordt uitgedrukt in lengte van noten, waardoor ritmische tekens als episema's en punten overbodig zijn geworden. Tenslotte valt op dat in de Lagalnotatie géén noten boven elkaar voorkomen; de noten staan áchter elkaar, ze worden immers ook ná elkaar gezongen.

Op het eerste gezicht ziet het notenbeeld er nogal log uit. Die indruk ontstaat door het gebruik van noten met verschillende lengte om de resultaten van het onderzoek van Caridine weer te geven. Hij ontdekte namelijk dat de lengte van de noten samenhangt met de duur van de lettergrepen in de tekst. Deze zijn in drie categorieën te verdelen:

- normale lengte:

'Veni Domine' bestaat uit vijf lettergrepen van dezelfde lengte;

- vergrote waarde:

'non confundentur' bestaat uit vijf zwaardere lettergrepen van langere duur;

- verkorte waarde:

'filii tui' bestaat uit vijf lichte lettergrepen van korte duur.

Uitgaande van de uitspraak van de tekst in een syllabisch gezang kan de duur van de lettergrepen worden vastgesteld. Cardine zegt daar wel bij, dat het niet om absolute waarden gaat, omdat niet elke lettergreep even lang is als een andere (*Sémiologie Grégorienne*, pag. 10).

HEBDOMADA DECIMA TERTIA

IN. VI
R B C K S

Ps. 46, 2. 3.

L 122
E 319

O mnes gen-tes • pláu-di-te má-ni- bus :
iú-bi- lá- té De- o in vo-ce, exsulta-ti-
nis. Ps. Quó-ni- am Dómi-nus excél-sus, terrí-bi- lis : Rex ma-
gnus super omnem terram. Subiecit populos

Hakkennes geeft dit verschijnsel in zijn notatie weer met noten van verschillende lengte. Vergelijk de slotgreep van het eerste woord (omnes) met de tweede lettergreep van plaudite. In het eerste geval geven de handschriften een punctum, in het tweede geval een virga. Het lijkt alsof de duur van de lettergreep nes in omnes een langere noot rechtvaardigt dan de duur van de lettergreep di in plaudite. Dat is niet het geval: ook de positie van de lettergreep in het woord speelt een rol bij het bepalen van de lengte van de bijbehorende noot. Zo krijgt een slotlettergreep van een woord vanwege zijn thesis-karakter een lange noot. (Hakkennes 1981: 231).

De manuscripten geven zowel op de (slot)lettergreep iubilate als op de (slot)lettergreep Deo een enkele virga; in de transcriptie staat in beide gevallen een lange noot.

De lange noten bestaan bij de gratie van de korte noten, die in de handschriften bijvoorbeeld met de c van celeriter worden aangeduid. Een voorbeeld hiervan is te vinden bij de eerste drie noten op de lettergreep plaudite. Uit de notatie blijkt dat binnen één ritmische groep noten van verschillende waarde kunnen voorkomen, bijvoorbeeld in iubilate. Hierbij is opvallend dat de laatste noot van zo'n groep telkens als lang wordt genoteerd. Dat komt omdat het hier gaat om een noot die de overgang vormt naar een volgend woord of naar de volgende lettergreep. 'In het systeem van Solesmes waarin de volle aandacht ligt op de steunpunten aan het begin, krijgt dit verschijnsel nauwelijks aandacht', aldus Kurris (1983:32).

Volgens de nieuwe theorie kenmerken de Gregoriaanse melodieën zich veelal door een klare hiërarchie van tonen. 'De tekst is de voornaamste bepalende factor. Sterke tonen doen hun invloed reeds op voorhand gelden. De bewegingskracht van de melodie is van die magnetische kracht afhankelijk. De melodie stroomt zo van het ene punt naar het andere om op gezette tijden tot rust te komen. De op- en neergang wordt door die aantrekkingsnoten bepaald'. Aldus opnieuw Kurris (1983: 35).

Zodoende klinkt het Gregoriaans anders dan we gewend zijn: er wordt naar noten toe gezongen in plaats van ze licht aan te tippen, met andere woorden: de nieuwe notatie brengt ook een andere uitvoeringswijze met zich mee: niet alle noten hebben in beginsel dezelfde lengte. Hierme behoort de tempus primus (sic!) tot het verleden. Tegelijkertijd is ook de chironomie niet meer geschikt om het Gregoriaans te dirigeren. In plaats daarvan komt een directie die elke noot afzonderlijk aangeeft (Hakkennes 1981: 235-237). In vele, soms onrustige gebaren wordt ritme (let wel: klein ritme) gedirigeerd, een fout waarvoor op elke cursus voor koordirigenten wordt gewaarschuwd. Gevolg hiervan is, dat het groot ritme niet meer tot uitdrukking wordt gebracht.

Zo belanden we dan in een middeleeuwse situatie, waar de koorleider als enige beschikte over een boek met neumen en die middels gebaren weergaf; de zangers leidden hieruit de te zingen melodie af (Hakkennes 1984: ix). Dit kan niet de bedoeling zijn van de nieuwe notaie zijn: die is uitdrukkelijk bestemd voor amateur-zangers, die volgens de semiologie willen zingen. Daarbij is het niet de taak van de koorleider om met gebaren nog eens te verduidelijken wat de notatie probeert weer te geven. Dan is een van tweeën overbodig, en is het monnikenwerk voor niets geweest!

Elders in dit blad vindt de lezer een oproep tot deelname aan repetities van het Gregoriaans volgens de Lagalnotatie. Misschien niet direct met het oog hierop, maar in ieder geval met de bedoeling de semiologie te realiseren met amateurs, publiceerde F. Schneijderberg in het Gregoriusblad van 1983 een 'praktisch beproefde methode'.

Deze bestaat uit zeven fasen. Helaas blijkt onbegrip van de methode van Mocquereau bij de beschrijving van fase 5: 'een grote notengroep is een verzameling van korte groepjes. Doel: het afwennen van ictus en metrum en het aanwennen van ritme en beweging' (Schneijderberg 1938:207).

'Ictus en metrum' sluiten blijkbaar 'ritme en beweging' uit. Ze kunnen niet samengaan, aldus de docent.

Bijna een eeuw geleden gaf Dom Pothier uiting aan zijn vrees dat een onzorgvuldige lectuur van de handschriften die in de Paléographie Musicale gepubliceerd zouden gaan worden, en verkeerde interpretatie tot gevolg zou hebben (Combe 1969:130). Mocquereau probeerde deze vrees weg te nemen door een tijdschrift uit te geven waarin de nodige uitleg voor de interpretatie werd geboden. Deze theoretische ondersteuning vond haar bekroning in 'Le nombre musical', waarin hij zijn ritme-theorie uiteenzette. Nog recentelijk heeft Prof. J. Smits van Waesberghe de juistheid van deze theorie aangetoond in zijn studie 'Het biologisch-muzisch ritme'. De resultaten van dit onderzoek komen er kort gezegd op neer, dat de balansstructuur van spanning en ontspanning terugkeert in het menselijk spreken, de volksmuziek, de kunstmuziek, de popmuziek en het kunstlied, maar ook in de lichamelijke beweging van volksdans en kunstdans. In de muzische uitingen van de mens komt het zoeken naar balans tot uitdrukking in symmetrie en harmonie. Tot zover Smits van Waesberghe.

In de nieuwe interpretatie van het gregoriaans, gebaseerd op de semiologie, is juist dit balansprincipe ver te zoeken. Door elke laatste noot -óók die van een ritmische groep!- als lang te beschouwen ontstaat het gevaar van verbrokkeling, van kleine stukjes naast elkaar zetten. In de directie komt dit

tot uitdrukking, en ook in de uitvoering komt het terug. Nogmaals Hakkennes aan het woord: '...het semiologisch-juist gezongen Gregoriaans heeft niet die rustige en gelijkmatige gang die wij van goede schola's gewend zijn. Ook wanneer men de woorden niet verstaat doet het veel levendiger en daardoor minder afstandelijk, abstrakt en verheven aan. Het klinkt aardser, emotioneler, menselijker'. (Hakkennes 1982: 205).

Het lijkt erop dat met de komst van een nieuwe notatie en een nieuwe manier van uitvoeren de traditionele, beproefde methode van Solesmes heeft afgedaan. Voor het passief ervaren van de schoonheid van het Gregoriaans is geen plaats meer, het gaat, om de verkondiging van het Woord Gods. Dit betekent geen verlies aan esthetiek, aangezien deze vorm van verkondiging, als consequentie van de menswording van het Woord Gods, met alle hulpmiddelen die ons ten dienste staan, iets schoons is. En tot deze hulpmiddelen behoort de semiologie!' Aldus Dom Joppich, leerling van Cardine, geciteerd door Hollaard (1979: 249).

Het wordt tijd voor een conclusie. De lezer hoeft het er absoluut niet mee eens te zijn en heeft alle vrijheid om deel te nemen aan de repetities met de Lagalmethode. Ikzelf ben van mening dat het een goede zaak is de verworvenheden van het semiologisch onderzoek bekend te maken en op allerlei manieren te propageren. Men gaat echter te ver als men van de beproefde traditionele methode niets meer overeind laat.

De praktijk zal het leren.....

Ton Tromp

Literatuur

- E. Cardine, 1970   Sémiologie Grégorienne, Etudes Grégoriennes xi.
- P. Combe, 1969   Histoire de la Restauration du chant grégorien d'après des documents inédits, Solesmes.
- C. Hakkennes, 1981   Gregoriaanse zangpraktijk met Lagamont transcripties, Gregoriusblad 105, 228 e.v.
- C. Hakkennes, 1982   Gregoriaans, recent verleden, heden en toekomst, Gregoriusblad 106, 202 e.v.
- C. Hakkennes, 1984   Graduale Lagal, Den Haag.
- A. Kurris, 1983   Steunpunten en aantrekkingspunten in het Gregoriaans, Gregoriusblad 107, 22 e.v.
- A. Hollaard, 1979   Gregoriaans nu en in de toekomst (2), studiedag NSGV 1979, Gregoriusblad 103, 247 e.v.
- F. Schneijderberg, 1983   Semiologie door amateurs in een parochiekerk. Over een praktisch beproefde methode, Gregoriusblad 107, 204 e.v.
- J. Smits van Waesberghe, 1983   Het biologisch-muzisch ritme. Op zoek naar de oerprincipes van het biologisch-muzische in de mens en hun toepassingen in de westerse cultuur, Amsterdam.

MEDEDELINGEN

Uniek initiatief te Helmond

Sedert jaren is het in Helmond gevestigde 'Ward Centrum Nederland' actief op het terrein van de muzikale vorming en het gregoriaans. Het centrum komt voortdurend met nieuwe initiatieven, die hun follow-up krijgen in grotere festivals of kursusaanbod van andere organisaties, zoals Holland Festival voor Oude Muziek, Eurofestival, Gregoriusvereniging en Vereniging voor Huismuziek. Voor de Gregoriaanse zang is zo een brede interesse gegroeid.

Hierop inspeland zullen in Helmond op 8 en 9 november a.s. groots opgezette zangersdagen worden gehouden, waar het Gregoriaans vanuit diverse gezichtspunten zal worden benaderd.

In een drietal Workshops wordt gedegen ingegaan op meerstemmigheid vanuit het Gregoriaans, repertoirestudie orgelliteratuur vanuit het Gregoriaans en de kwestie begeleiden: wel of niet?

Voorts zijn de deelnemers praktisch bezig met de voorbereiding van een gezongen eucharistieviering.

En alsof dat niet genoeg is, krijgen de deelnemers in een concert twee moderne werken voorgeschoteld, die gebaseerd zijn op de Gregoriaanse melodieën, te weten het 'Requiem' en de 'Messe cum Jubilo' van Maurice Duruflé.

Als medewerkers zijn prominente musici van Nederlandse bodem agetrokken:

Jan Boogaarts,	hoofdvak docent koordirectie aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag; bekend van zijn talloze grammofoonplaten in de serie K.R.O. Klassiek.
Louis Krekelberg, Frans Moonen,	dirigent van de Schola Cantorum uit Roermond voormalig docent hoofdvak koordirectie aan het Katholiek Conservatorium in Den Haag, die onlangs nog de Festivalproductie van het Holland Festival voor oude muziek verzorgde.
Louis Pirenne,	docent hoofdvak orgel aan het conservatorium in Tilburg, die internationale bekendheid geniet.

Het concert zal worden verzorgd door de Helmondse 'St. Jozefzangertjes' en de 'Schola Cantorum van het Ward Centrum Nederland', o.l.v. Silvère van Lieshout, de directeur van het centrum, en Frans Moonen, m.m.v. Jan van de Laar, orgel.

Programma

Vrijdag 8 november

19.00 uur: Gezamenlijke repetitie, o.l.v. Louis Krekelberg.

21.00 uur: Uitvoering van de 'Messe Cum Jubilo' en het 'Requiem' van Maurice Duruflé, m.m.v. Jan van de Laar, Sint Jozefzanger-tjes, Schola Cantorum van het Ward Centrum Nederland, o.l.v. Frans Moonen en Silvère van Lieshout.

Zaterdag 9 november:

10.00 uur: Workshops.

Workshop I: 'Gregoriaans van week tot week': een gedegen praktische studie van enkele stukken, o.l.v. Louis Krekelberg.

Workshop II: Van Gregoriaans naar meerstemmigheid: 'De weg terug', o.l.v. Frans Moonen.

Workshop III: 'Van vorstelijk Gregoriaans en een Keizerlijk Instrument', orgelliteratuur in relatie tot het Gregoriaans. (uitsluitend voor organisten), o.l.v. Maurice Pirenne.

11.30 uur: Koffie/Thee.

11.45 uur: Gezamenlijke repetitie, o.l.v. Jan Boogaarts.

12.45 uur: Lunch.

14.00 uur: Gezamenlijke repetitie.

15.00 uur: Workshops. (zie boven).

16.30 uur: Koffie/Thee.

17.00 uur: Gezongen mis door de deelnemers in de St. Lambertuskerk.

Inlichtingen en inschrijvingen bij:

Ward Centrum Nederland,

Willem Prinzenstraat 43,

5701 BC Helmond

Telefoon: 04920 - 45597.

Handboek Kerklatijn.

Tegen het eind van dit kalenderjaar zal een Handboek voor Kerklatijn verschijnen. Dit is een herziene uitgave van het 'Praktisch Handboek van het liturgisch Latijn', in 1943 verschenen van de hand van Dom Coppens.

Het handboek bestaat uit een Grammatica en een Vocabulaire. Beiden zijn aangepast aan het Latijn van de nieuwe liturgie van het Romeins Missaal en aan het moderne Nederlands.

Prijs f 60,--.

Het handboek kan worden besteld bij:
Administratie van het Missaal,
Maarten-Lutherweg 494,
1185 BC Amstelveen.

Excursie Argentan

Het bestuur van de Amici Cantus Gregoriani is voornemens in de week na Pasen volgend jaar (31 maart-6 april 1986) een studiereis naar Argentan te houden. Argentan ligt ten westen van Lisieux en is bekend om het klooster der Benedictinessen, waar voortreffelijk Gregoriaans wordt gezongen. Dit is niet alleen ter plaatse te beluisteren, maar ook op de ruim twintig (!) grammofoonplaten die de zusters hebben uitgebracht.

Als docente zal Zr. Marie-Louise Egbers de studiereis begeleiden. In de volgende aflevering zullen meer gedetailleerde gegevens worden vermeld.

Gregoriaans op de radio

Via de radio zijn op zondagochtend eucharistievieringen te beluisteren.

Op 3 november zal een uitzending plaatsvinden vanuit Rome in verband met de zaligverklaring van Titus Brandsma.

Op 17 november is de Heilig Hartkerk te Breda de plaats van de opname.

Cursus Gregoriaans te Nistelrode

In Nistelrode is op 20 september een beginnerscursus Gregoriaans gestart met 19 deelnemers, o.l.v. Jos Leenen, stafmedewerker van het Ward Centrum Nederland.

Het plaatselijke kerkkoor tekent voor dit bijzondere initiatief.

Amici Cantus Gregoriani

Tot het bestuur van de 'Amici Cantus Gregoriani' zijn dit jaar nieuw getreden:

Dhr. H. Berkers uit Geldrop,

Mw. M. Lambriex uit Berkel-Enschot,

Dhr. H. Peeters uit Leveroy,

Dhr. T. Tromp uit Amsterdam.

Wij hopen dat zij een goede inbreng zullen hebben en de voortrekkersfunctie van onze vereniging blijven waarborgen.

Grote Nederlandse inbreng bij Congres in Rome

Van 16 tot 22 november zal in Rome het 8e Internationale congres over de kerkmuziek worden gehouden. Het initiatief hiervoor is genomen door de

Consociatio Internationalis Musicae Sacrae (C.I.M.S.) in samenwerking met het Pauselijk Instituut voor de Kerkmuziek te Rome.

Het centrale onderwerp zal zijn: Gregoriaans vooral vanuit pastoraal en pedagogiek.

Het programma vermeldt lezingen van o.a. Kardinaal Ratzinger, Dom Jean Prou O.S.B., abt van Solesmes en Dom Baroffio, concerten met religieuze muziek door o.a. Regensburger Domspatzen, Capellon Oenipoutana uit Innsbrück en het Augsburger Domchor. Voorts zijn elke dag eucharistievieringen gepland waarin het Gregoriaans een zeer voorname plaats inneemt naast de polyfonie. Voor deze gelegenheden wordt een internationale schola gevormd van zangers uit Duitsland, Frankrijk, Portugal en Nederland.

Uit Nederland zullen meewerken: de Schola Cantorum uit Roermond; het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor en het St. Jozefkoor uit Helmond. De dinsdag zal gewijd zijn aan het muziekonderwijs volgens de Wardmethode. Hiervoor zijn uitgenodigd kinderen van de St. Jozefschool uit Helmond en de St. Jozefzangertjes. Zij verzorgen ook een avondconcert in de Chiesa Nuova.

Al met al een bijzondere bijdrage van Nederlandse zijde, middels deze muzikale delegatie van 170 personen!

Het is mogelijk om dit congres bij te wonen.

Verdere inlichtingen bij:

Ward Centrum Nederland,

Willem Prinzenstraat 43,

5701 BC Helmond.

Telefoon: 04920 - 45597.

